

KISS Dávid

kiss.david@uni-nke.hu

A GAZDASÁGI SZERVEK MŰKÖDÉSI MONITORINGJÁNAK ELMÉLETI KÉRDÉSE A KÜLÖNLEGES JOGREND IDŐSZAKÁRA VALÓ FELKÉSZÜLÉSBEN

Absztrakt

A különleges jogrend időszakában kiemelten fontos a gazdaság hatékony és folyamatos működése a védelemi funkciók ellátásának érdekében. A piaci verseny kiéleződésével, illetve kialakulásával a modern gazdaság struktúrája Magyarországon jelentős mértékben eltér a rendszerváltás előtt működő gazdasági szervek rendszerétől. A hálózatosodott struktúra elemzéséhez és optimalizálásához matematikai módszerek szükségesek, amelynek alapjául a gazdasági szervek által nyújtott információkra kell támaszkodni. A szerző célja az, hogy pro és kontra megvizsgálja, és szembe állítsa az időszakonként ismétlődő „papír alapú” monitoringot egy új, informatikai rendszeren alapuló real-time monitoringgal szemben. A szerzőnek ezzel szemben nem célja konkrét informatikai vagy papír alapú rendszerek kidolgozása, kiemelten csak elméleti megközelítésben vizsgálja meg a kérdést.

During the period of the special law is one of the most important component the effective functioning of the economy and the continuous supply protection functions. The intensification of market competition and development structure of the modern economy in Hungary is significantly different economic entities operating in before the transition system. The structure of network analysis and optimization mathematical methods are necessary, based on need to rely on information provided by the economic entities. The author aims to examine the pros and cons, and set against the periodical "paper-based" monitoring is facing a new IT system based on real-time monitoring. The author, by contrast, does not aim to develop a specific IT systems or a paper-based monitoring method, just highly theoretical approach to examine the issue.

Kulcsszavak: gazdasági monitoring, hálózatelemzés, gazdasági struktúra, különleges jogrend ~ economic monitoring, network analysis, economic structure, a special law

BEVEZETÉS

A XX. században Magyarország gazdasági rendszere jelentős változásokon ment keresztül. A tervgazdálkodást felváltó szabad piaci versenyhez alkalmazkodó gazdasági berendeződés alapvető szerkezeti és strukturális különbözőségei új nézőpontot és vizsgálati eszközöket igényelnek. A végbement átalakulás hatást gyakorolt a gazdaság védelmi funkcióira is. A békeidőszakban a különleges jogrendre való felkészülést, a gazdaságmozgósítás kérdését felül kell vizsgálni és egy olyan optimalizált gazdasági szerkezetet kell létrehozni, amely biztosítani tudja a gazdaság működésének folytonosságát és a honvédelem speciális igényeit. Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk ezt a kérdéskört és ajánlásokat tehessünk az optimalizált struktúra létrehozására és szembeállíthassuk a felmerülő alternatívákat, tisztáznunk kell a különleges jogrend alapvető fogalmát és annak gazdasági vonzatait, illetve át kell tekintenünk a gazdaság mai felépítését is.

Mindemellett a gazdálkodó szervek rendszere olyan összetett és bonyolult, hogy azok elemzéséhez feltétlenül szükséges statisztikai és matematikai módszerek használata. Tényként kell kezelnünk azt, hogy a gazdaság működésében résztvevő szervezetek kapcsolata egy hálózatosodott rendszert alkot azáltal, hogy azok kapcsolatban állnak egymással (mind szállítói, mind vevői oldalról) és emellett a szabad piac garantálja azt, hogy ne legyenek elszeparált területei a gazdaságnak, hanem egy összefüggő, teljes hálót alkossanak [1]. A gráfelmélet matematikai alapjait felhasználva a hálózatelemzés módszerével lehetőségünk van az ilyen struktúrájú rendszerek vizsgálatára és a benne azonosítható törvényszerűségek megállapítására.

A hálózat elemeinek kiválasztása során viszont szembesülnünk kell azzal, hogy a gazdasági szervezetek eltérő tulajdonságai miatt az optimális rendszerbe integrálásuk egy bonyolult matematikai probléma. Ahhoz, hogy teljességében működtetni tudjuk a gazdaság minden területét, szükséges analizálnunk a gazdálkodó szervezetek tulajdonságait és kiválasztani a hálózat szempontjából a legmegfelelőbbeket. Ehhez viszont a több szempontú döntésemélet alkalmazásán túl szükség van a gazdálkodó szervezetek tulajdonságaira, ismerveire is, amihez egy folyamatos monitorozási tevékenységet kell folytatnunk a potenciális hálózati elemet jelentő szervezeteknél.

Ebből következően a gazdaság optimális működésének alapvető feltétele különleges jogrend idejére egy olyan monitorozási rendszer kialakítása, amely biztosítani tudja mindazt az információtömeget, amivel a modell alkalmazhatóvá válik. Erre a célra az informatikai rendszeren alapuló monitoring bevezetése több szempontból is nehezen kivitelezhető, viszont a real time információáramlás következtében egy olyan felkészültségi szint érhető el ezen a téren, aminek előnyei nehezen kifejezhetőek akár számokban, akár társadalmi, honvédelmi haszon szempontjából. Viszont ezt szembe kell állítanunk pro és kontra az időszakonként beszolgáltatott „papír alapú” információk jelenleg is aktívan működő rendszerével, hogy teljes képet kaphassunk.

A KÜLÖNLEGES JOGREND ÉS ANNAK GAZDASÁGI ASPEKTUSAI

A különleges jogrendet Lakatos László a következőképpen definiálja: „...a normál időszakoktól (békétől eltérő) helyzeteket jelöli meg az ország szuverenitása és területi épségének, az állami működés fenntarthatóságának, az állampolgárok létfeltételeinek biztosíthatósága érdekében, amikor a hatalommegosztáson, a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló hatalomgyakorlás elégtelen a veszélyek kezeléséhez.” [2]

Mindemellett ezt részleteiben megvizsgálva egy olyan speciális hatalomgyakorlási mechanizmus, amely rendeltetése az, hogy a Magyarország Alaptörvényében [3] lefektetett speciális körülmények (a társadalmi rendet, az állam működését, az állampolgárok élet- és

vagyonbiztonságát fenyegető természeti, vagy társadalmi eredetű veszélyek) elhárítását elősegítse, illetve kezelje azt. Az Alaptörvény egy olyan normál időszaktól eltérő jogalkalmazást fogalmaz meg, amely biztosítja a végrehajtó hatalom számára az adott körülményekhez igazodó működést, szuverenitást és lakosainak biztonságát. Ennek a működésnek viszont nem csak közigazgatási és politikai szempontjai vannak, hanem fontos foglalkoznunk a gazdasági és logisztikai aspektusokkal is. Ilyen körülmények esetében (mint külső-, belső fegyveres fenyegetettség vagy az országra jelentős mértékben kiterjedő természeti katasztrófa) a gazdaság alapvető működésének fenntartása csak egy részét képezi az elvégzendő műveleteknek, de annak megléte nélkül a további feladatok közel kivitelezhetetlenné válnak. Legalább annyira fontos foglalkoznunk a speciális honvédelemi igényeket kielégítő termékek előállításával, vagy a társadalom számára létszükségletű javak termelésének biztosításával egy katasztrófa vagy hadiállapot körülményei között is. [4]

A GAZDASÁG STRUKTÚRÁJA ÉS A KÖZPONTOSÍTÁS RENDSZERE

Ahhoz, hogy a különleges jogrend időszakában működő gazdasági architektúrát elemezni tudjunk, feltétlenül meg kell vizsgálnunk a modern gazdasági rendszer felépítését, illetve fel kell tárnunk a tervgazdaság központosított rendszerével való párhuzamot és az azonosságokat is.

Medveczky Mihály történeti áttekintésében elemzi a magyarországi gazdaságmozgósítás korszakokénti potenciálját vagyis, hogy miképpen voltak alkalmasak az adott korszakok (gazdasági) rendszerei egy esetleges hadiállapot során a megfelelő mozgósításra. A hidegháborús időszak két évtizedéről a következőt írja:

„A népgazdaság békeidőszaki tervezésében 1950-től 1968-ig alkalmazott centrális tervutasításos irányítási rendszer teljes mértékben megfelelt a háború időszakra vonatkozó tervezési követelményeknek. Ennek az időszaknak a népgazdasági irányítási rendszere – a tervezés, a szervezeti feltételek stb. – szinte teljes egészében alkalmasak lettek volna egy esetleges háború kitörése esetén bevezetésre kerülő hadigazdálkodási rendszer működtetésére.” [5]

Mindamellet, hogy a 70-es években megfigyelhető volt az állami szerepvállalás konszolidációja a gazdaságban – aminek oka a tervgazdaság rendszerének békeidőszaki alkalmazásának hibáiból eredt – a fenti bekezdés összefoglalja esetünkben a tervgazdaság alap elméleti modelljének lényegét. A központosított rendszer biztosította a döntéshozók számára azt az információhalmazt, ami a különleges jogrend idején szükséges egy optimális rendszer kialakítására. Mindemellet a hidegháború időszakának következményeként aposztrofálható az is, hogy a gazdálkodó szervezetek jelentős hányada kettős rendeltetéssel bírt, vagyis a termelőkapacitások kamatoztathatóak voltak akár béke időszakban, akár háborúsban egyaránt. A béke időszakban használt termelőegységek alkalmasak voltak hadiipari termékek előállítására is.¹

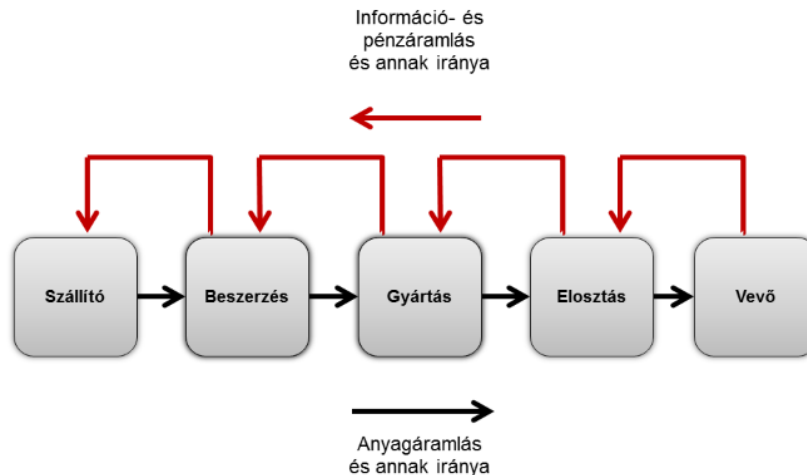
A modern gazdasági struktúra viszont jelentős mértékben eltér a hidegháborús korszakétól. Ha szembeállítjuk a XX. századi rendszerváltás előtti gazdasági szerkezetet (a tervgazdaságot) a XXI. századi piacgazdasággal – azokat az ismérveket figyelembe véve, hogy a különleges jogrend időszakában milyen szerkezeti sajátosságok szükségesek a megfelelő működtetéshez – megállapíthatjuk azt, hogy a kor előrehaladtával a gazdaság termelékenységének és hatékonyságának növekedése ebben az esetben nem egyenesen arányos a különleges jogrend időszakában működtetni kívánt optimális gazdaság szerkezeti struktúrájának fejlődésével.

¹ pl. dohánygyárak esetébenében a cigarettahüvely átmérője megegyezett a 7,62 mm-es töltényével így gazdaságmozgósítás esetén a gyártás egyszerűen átállítható volt dohánytermékről töltény gyártására.

Kimondhatjuk, hogy a gazdaság ilyen irányú fejlődése bonyolultabbá és nehezebbé tette egy különleges jogrend idején a gazdaság irányításának kialakíthatóságát.

A modern gazdaság struktúrájának feltérképezésében a logisztika egyik alapfogalmából, az ellátási láncból, kiindulva bizonyítást nyer a hálózatosodott struktúra, illetve a megváltozott felépítés.

Az ellátási lánc egy termék esetében az elméleti megközelítést alapul véve, struktúráját tekintve, egy egydimenziós rendszerként aposztrofálható. (1. ábra)

1. ábra. Az ellátási lánc és annak sematikus ábrája [6]

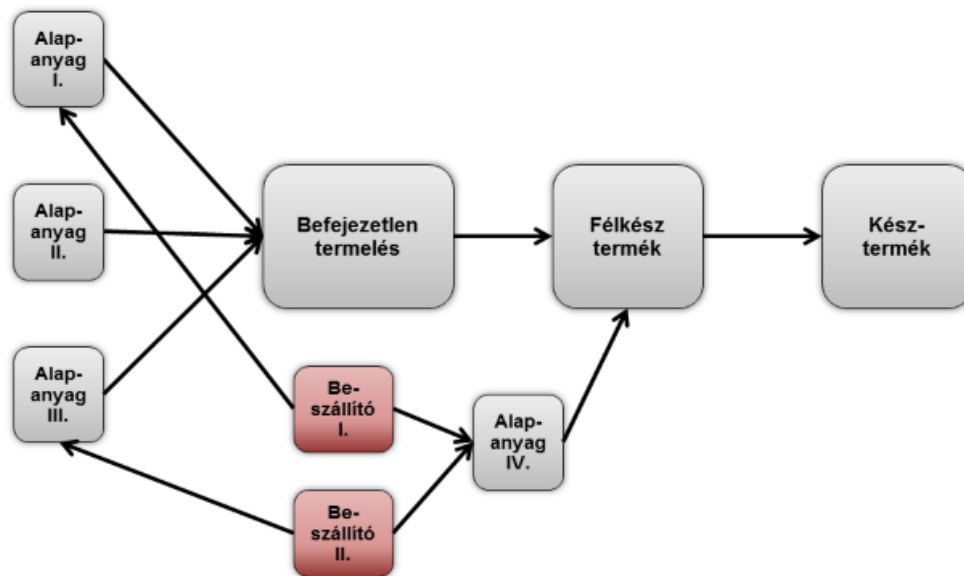
Hasonló egy dimenziós rendszert figyelhetünk meg a termékek előállításának folyamatában (2. ábra), ami az alapanyag fázisonkénti feldolgozását foglalja magában. A termelési folyamatban az állandó fejlődést az ún. hozzáadott érték biztosítja, amivel a termelés fázisai hozzájárulnak az alapanyag késztermékké válásához. A folyamat során a szakértelem, a felhasznált eszközök és erőforrások beépülnek a termék árába ezáltal növelve annak piaci értékét. A késztermék az a forma, amelyik a legtöbb esetben mint végtermék, vagy mint a fogyasztók számára fogyasztható termék jelenik meg a piacon. A sematikus ábrában a számviteli terminológiából ismert fogalmak kerültek felhasználásra.

2. ábra. A termelési folyamat sematikus ábrája

Ha eltekintünk az elmélettől, akkor láthatjuk, hogy a gyakorlatban ilyen egyszerű, lineáris és egy dimenziós termelési folyamat ma már nem jellemző, lényegében már nem is létezik. Olyan összetett termékek előállítása vált szükségessé a piacon, amelyeket nem lehet egyszerűen egy alapanyagból megvalósítani, annak késztermékké válása sokkal komplexebb folyamat. Ezért ezt a modellt feltétlenül több dimenzióssá kell bővítenünk annak érdekében, hogy megfeleljen a modern piaci gazdaság követelményeinek és az új logisztikai alapelveknek (mint például a just in time).

A modell alkalmazkodik a gyártók függetlenedési folyamatához, aminek következtében egy-egy nagyobb gyár vagy előállító üzem se hagyatkozik már egy beszállóra, hanem több helyről, folyamatosan, szervezeten biztosítja az alapanyagok és félkész termékek áramlását, harmonizálva azt a gyártási folyamattal. Ettől az ellátási lánc, struktúráját tekintve, rendszerré válik, és egy újabb dimenzióban kell azt megvizsgálnunk egy-egy termék esetében. (3. ábra)

3. ábra. Az ellátási lánc kiterjesztése és a gyakorlati működésének sematikus ábrája

Összehasonlítva a 2. és a 3. ábrát láthatjuk, hogy az ábrában feltüntetett folyamat megegyezik, csak azért, hogy kiterjesztettük a rendszert, átültettük az elméletet a gyakorlatba és ezáltal összetettebb lett a folyamat, több szereplőssé, ún. többdimenziójúvá vált. A gyártás során több alapanyag kerül beszerzésre, illetve egy termék előállítása során nem csak a kezdeti fázisban szükséges alapanyag beszerzése és hozzáadása, hanem egy későbbi szakaszban is. A beszállítókat figyelembe véve szintén egyértelművé válik még a leegyszerűsített ábrából is, hogy a beszállítók száma jelentős mértékben megnövekedett (a modern piacgazdaság struktúrájában) annak érdekében, hogy a termelés hatékonyabbá váljon és a raktározási költségek minimalizálva legyenek.²

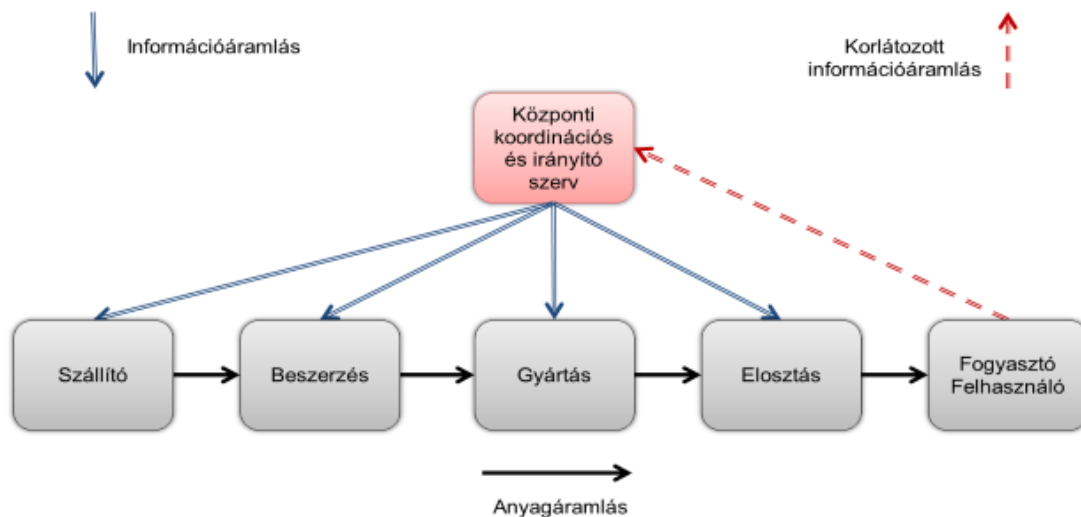
A teljes logisztikai rendszert figyelembe véve (beleérte az előállítási és a fogyasztói logisztikát egyaránt) és kiterjesztve azt a gazdaság makró szintjére egyértelműen kijelenthetjük, hogy az ellátási lánc rendszere hálózatba rendeződő struktúrát mutat.

Annak érdekében, hogy optimalizálni tudjuk ezt az összetett, bonyolult rendszert, meg kell vizsgálnunk milyen változások mennek végbe különleges jogrend időszakában, a gazdaság szerkezetében, illetve az ellátási láncban.

„... az ellátási lánc struktúrája több szempontból is megváltozik különleges jogrend idején. A legfőbb különbséget egy olyan központi szervezet meglétében mutathatjuk ki, ami koordinálja és befolyásolja az egész gazdaság működési mechanizmusát. A piac igényeit felváltja a nemzeti érdek és a gazdaság által termelt javak az eddigi fogyasztói igények által meghatározott piaci struktúrát, a haditechnikai eszközök és a nemzet ellátásához szükséges termékek gyártása és elosztási mechanizmusa váltja fel.” [7]

A gazdaság szervezésének szempontjából tisztáznunk kell azt, hogy a különleges jogrend eltérő esetei eltérő állami beavatkozást igényelnek. Természetesen egy nagyobb mértékű katasztrófa esetén más kezelési és elhárítási mechanizmust kell alkalmazni, mint egy külső fegyveres fenyegetettség, esetleg támadás esetében. Annak érdekében, hogy az állam megfelelően tudja kezelni ezt a speciális helyzetet, jelentős mértékű beavatkozást kell eszközölnie a gazdaság egészében, illetve a gazdálkodó szervezetek működésében. A 4. ábrában az állami beavatkozás egyik esete szerepel.

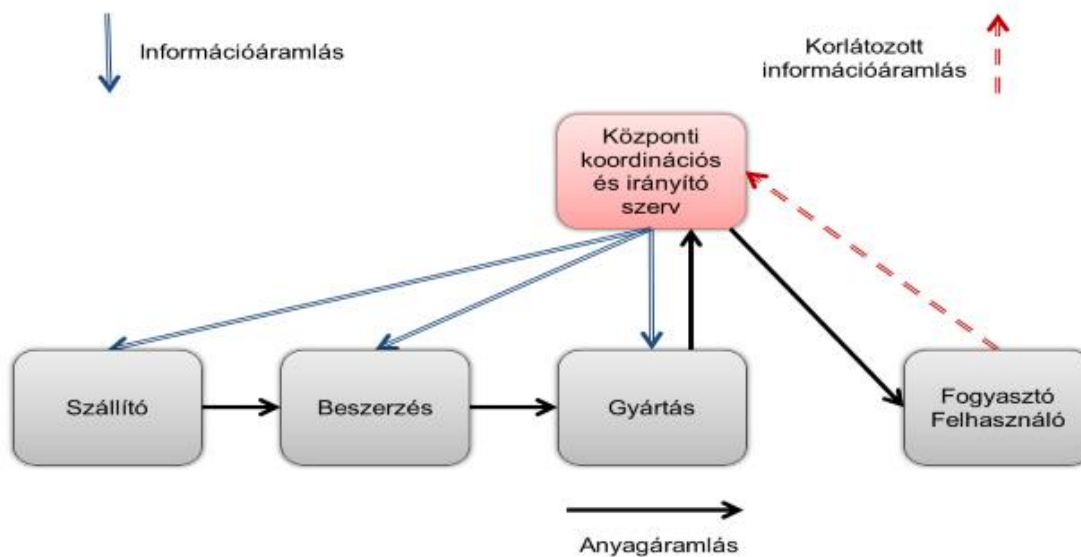
² A just in time logisztikai rendszer alapjaihoz hozzátartozik, hogy a termelés során csak akkor érkezik a beszállítótól az adott alapanyag, félkész termék stb., amikor a gyártás során éppen szükségessé válik, vagyis a megfelelő fázisban. Ez által a termeléshez szükséges anyagokat nem szükséges se tárolni, se raktározni, így a raktározási költség minimalizálható vagy akár zérusra redukálható.

4. ábra. Az ellátási lánc információ- és anyagáramlásának egy alternatívája különleges jogrend idején

Megfigyelhető, hogy a központi koordinációs és irányító szerv nem vonja teljes felügyelete alá a gazdaságot, csak koordinálja azt. Természetesen a gazdaság normál időszaki működésétől jelentős mértékben eltér, mert az adott termékre, szolgáltatásra stb. való igény nem a fogyasztók felől érkezik, hanem a központi irányítás határozza meg a piaci szereplők számára a termelés tárgyát és volumenét. Míg az információ normál időszakban a fogyasztó felől áramlik a szállító felé (1. ábra), addig ebben az esetben csak részlegesen jelenik meg és csak a központi irányítást érinti, aki ezt részben figyelembe véve koordinálja a gazdaság további szereplőit. Az államilag irányított koordinációs szervnek nincs szüksége folyamatos monitoringra a fogyasztók igényeiről, mert az alapvető létszükségletű termékek (mint élelmiszer, ivóvíz, ruházat stb.) iránti szükséglet ismert, ezáltal evidenciaként kezelhető, így annak felmérése felesleges. A modell két szereplője közötti információáramlás ennek ellenére létre jön, de annak tárgya a legtöbb esetben a visszacsatolás és a változó igények felmérése.

Abban az esetben viszont, amikor az állam a gazdaság teljes termelését és a termékek elosztását is felügyelete alá vonja, teljesen eltűnik az az információáramlás is, amit a 4. ábrában megfigyelhetünk. (5. ábra)

5. ábra. Az ellátási lánc információ- és anyagáramlása különleges jogrend idején abban az esetben, mikor a központi szerv az elosztási funkciót is átveszi

Ekkor a központi irányítás határozza meg a termékek, szolgáltatások áramlását és a fogyasztók számára a fogyasztás mértékét, idejét és gyakoriságát.³

A fenti példából levonható mindaz a következtetés, amit a fejezet elején prognosztizáltunk. A hidegháborús tervgazdálkodás előnyére írható az a központosított rendszer, amely felügyeli és koordinálja a gazdaság működését, ami a modern piaci struktúrából már hiányzik. A termelő egységek (akár ipari, akár mezőgazdasági, vagy akár szolgáltatással kapcsolatosak) privatizációja eredményezte az állam szerepvállalásának és befolyásának gyengülését a gazdaságban, ami különleges jogrend idején hátránynak minősül. Ezzel szemben a szabad piaci verseny előidézte a gazdálkodó szervek fejlődését és növekedést, ami (eltekintve a központi koordinációs és irányító szerv hiányától) egyenes aránnyal hat a megfelelő ellátási rendszer kialakításához, mert mind a szervezés, mind a technológia innovációja növeli a termelt eszközök előállításának mennyiségét, minőségét és az ahhoz szükséges időt is redukálja.

A HÁLÓZATOSODOTT GAZDASÁG OPTIMALIZÁLÁSÁHOZ SZÜKSÉGES MATEMATIKAI MÓDSZEREK

A különleges jogrend időszakában a gazdaság rendszerének optimalizálása egy összetett feladat, amely során a hálózat elemeinek kiválasztásának metodikája kerül a fókuszba. Ahhoz, hogy egy gazdaság teljes mértékben az igényeknek megfelelően működjön egy ilyen speciális helyzetben, ahhoz a hálózatban szereplő pontok (beszállítók és gazdasági szervek) kiválasztása és ezek egymáshoz való kapcsolódásának definiálása kulcsfontosságú. Ehhez nyújt segítséget a döntésemélet matematikai módszere;

„A döntés olyan választás, amikor a döntést meghozó személy a birtokában lévő információkra támaszkodva meghatározza a cselekvés számára legkedvezőbb formáját.” [9] Az elmélet alapját megfogalmazó mondat bár leegyszerűsített, mégis magába foglalja a lényegét.

A többszemponú döntésemélet ennek egy olyan továbbfejlesztett változata, ami az operációkutatáson túlmutatva az alternatívák közül úgy választja ki az optimálisat, illetve úgy rendezi azokat sorba, hogy figyelembe veszi az alternatíva összes (számunkra releváns) tulajdonságát és a döntéshozók preferenciáit is. A módszer előnye az, hogy nem csak numerikus adatokat képes feldolgozni, hanem akár szubjektív elemeket is be tud építeni a modellbe. A döntéshozók (akik felállítják a preferenciákat) egy olyan eredményt kapnak, ahol a felmerülő alternatívák közül megkapják vagy a preferenciájuk által legjobbnak ítéltet, vagy azokat figyelembe véve állítják sorrendbe azokat. A döntési modell alapjául mindig egy jól összeállított kritériumrendszer és annak kapcsolatai állnak.

Ahhoz, hogy megfelelő módon kiválasztásra kerülhessenek a különleges jogrend időszakában a gazdaság hálózatának elemei, szükséges mindaz az információhalmaz, amely segítségével az állam (mint döntéshozó) fel tudja állítani preferenciáit, illetve a modell működőképessé válik.

A MONITORING

A korábbi fejezetekben levezetésre került, hogy miképpen épül fel a gazdaság rendszere különleges jogrend idején, illetve milyen matematikai módszer alkalmazható annak optimalizálásához. Viszont fontos foglalkoznunk azzal az elengedhetetlen tényezővel, hogy miképpen teszünk szert azokra az információkra a gazdasági szervezetekről, amik szükségesek

³ lásd jegyrendszer: „A lakosság fogyasztásának korlátozása adminisztratív eszközökkel, az ellátás minimális színvonalának biztosítása érdekében...”[8]

a modell megalkotásához, mert az információk hiányában a modell működésképtelen, így ezáltal nem állítható fel egy optimális gazdasági rendszer, amely a leghatékonyabban tudja ellátni rendeltetését különleges jogrend idején. A korábbiaktól eltérően viszont a monitoring rendszert már békeidőszakban alkalmazni kell ahhoz, hogy az általa nyert információk később felhasználhatóak legyenek.

A monitorozási rendszerek alternatíváinak pro és kontra vizsgálata eredményezi azt az elméleti alapot, amellyel a rendszer működőképessé válhat.

KÖTELEZŐ ADATSZOLGÁLTATÁS RENDSZERE

A Központi Statisztikai Hivatal (későbbiekben KSH) számára bizonyos adózói köröknek kötelező az adatszolgáltatás. Ezen kötelezettségről már az 1993. évi XLVI. törvény is rendelkezik, amiben célként a következő kerül meghatározásra az első paragrafusban:

„A statisztika feladata és célja, hogy valósághű, tárgyilagos képet adjon a társadalom, a gazdaság, a tulajdonviszonyok, a környezet állapotáról és változásairól az államhatalmi és a közigazgatási szervek, valamint a társadalom szervezetei és tagjai számára. A cél elérése érdekében e törvény az adatok statisztikai módszerekkel történő felvételével, feldolgozásával, tárolásával, átadásával, átvételével, elemzésével, szolgáltatásával, közlésével, valamint közzétételével kapcsolatos közhatalmi és egyéb tevékenységet (a továbbiakban: statisztikai tevékenység) szabályozza.” [10]

Esetünkben ez az adatszolgáltatási kötelezettség több szempontból sem kielégítő egy modell megalkotásához. Míg az általános vállalkozók, gazdasági szervezetek számára évente kell a jogszabályban is szereplő adatokat beszolgáltatnia a KSH számára, addig találkozhatunk olyan kötelezettségekkel⁴, melyek havi vagy negyedéves adatszolgáltatást követelnek meg. Mindez részben azt eredményezi, hogy bizonyos adatok évente akár 12 alkalommal is frissítésre kerülhetnek, míg ezzel szemben találkozhatunk olyanokkal, amik évente csak 1-1 alkalommal. A pontos leírása és elemzése az adatok természetének nem válik szükségessé jelen tanulmány tárgyát figyelembe véve, mert annak fókuszában az adatszolgáltatás rendje és a monitoring áll.

A KSH adatai alapján Magyarországon a gazdasági szervezetek száma évről-évre jelentős mértékben változik [11]. Nagyon sok a csőd eljárás alatt álló, illetve az újonnan alakuló szervezetek száma. Ez azt eredményezi, hogy a piac folyamatos rotációjából fakadóan a gazdaság ilyen szempontból instabillá válik. Különleges jogrend elrendelése során olyan adatokra kell támaszkodnia az államilag irányított központi szervnek, amely alapján bizonyos gazdasági szereplők már nem is működnek, illetve létezhetnek olyanok, amelyekről pontos információkkal nem is rendelkezhet.⁵

Annak ellenére, hogy 2009-ben a Kormány rendelkezett arról, hogy a kötelező adatszolgáltatás teljesíthető a KSH-ELEKTRA informatikai rendszerén keresztül [12], az adatszolgáltatás rendje nem változott, továbbra is a korábbi papír alapú adatszolgáltatás formailag modernizált változata maradt.

⁴ Ide sorolható például a külkereskedelmi szolgáltatásokkal kapcsolatos adatszolgáltatási kötelezettség, vagy az EU tagállamokkal folytatott termékimport,-export (Az EU forgalmazók minden tagállamban kötelesek Intrastat-jelentést benyújtani)

⁵ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt se, hogy mind a Magyar Állam, mind a Magyar Honvédség nem a KSH adatbázisaira támaszkodik elsősorban, de ezek besorolása sokszor minősített és nem hozzáférhető, így jelen tanulmányban csak a mindenki által elérhető és nyilvános adatokat vehetjük alapul.

EGY LEHETSÉGES ALTERNATÍVA, A REAL-TIME MONITORING

Védelemgazdasági szempontból egyértelmű, hogy a mostani adatszolgáltatási rend nem megfelelő egy váratlan válság következtében létrejött speciális helyzet kezelésére. A különleges jogrend időszakára való gazdasági aspektusból történő felkészülés szintén részét kell képezze a védelmi felkészülésnek, amire a jelenlegi adatszolgáltató rendszer nem alkalmas teljes mértékben.

A megoldást egy olyan informatikai rendszer adná, amely real-time, azaz valós időben követi a potenciális gazdasági szervezetek tevékenységét és a szükséges termeléskapacitási, logisztikai, és fontosabb gazdasági mutatóit.

Hasonló rendszert vezetett be nemrégiben a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV). Az online pénztárgépek rendszere az általános forgalmi adó (ÁFA) befizetési kötelezettségek nagyobb hatékonysággal történő beszedése érdekében került bevezetésre, amely már hónapokon belül jelentős mértékben növelte a befizetett ÁFA mértékét.

Illetve szintén itt kell megemlítenünk a 2015 január 1-étől bevezetett úgy nevezett EKÁER rendszert, vagyis az Elektronikus Közútiáruforgalom-ellenőrző Rendszert.

A rendszer lényegét a Nemzeti Adó- és Vámhivatal a következőképpen foglalta össze a hivatalos tájékoztató online felületükön:

„A cél a jogkövető piaci szereplők pozíciójának erősítése, az áruforgalom átláthatósága, a gyakran emberi egészséget veszélyeztető élelmiszerekkel kapcsolatos visszaélések kizárása és nem utolsósorban az adóelkerülők kiszűrése. Az EKÁER-rel nyomon követhetővé válik az áruk tényleges útja, hiszen a szállítással kapcsolatos adatokat (áru megnevezése, mennyisége, címzett, feladó adatai, szállító jármű rendszáma stb.) egy központi elektronikus rendszerben még a fuvarozás előtt kell rögzíteni.”[13]

Mindamellet, hogy béke időszakban mind társadalmi, mind gazdasági szempontból is egy jelentős és fontos rendszerrel beszélhetünk, meg kell állapítanunk, hogy különleges jogrend idején is hatékonyan alkalmazható. A logisztikai információk, illetve a napra kész szállítási rendek ismerete elengedhetetlen egy hatékony gazdasági struktúra létrehozásához.

A fenti példákkal ellentétben egy általános adatszolgáltató informatikai rendszer gazdasági, társadalmi és jogi szempontból is nehezen elfogadható és az adatok jelentőségéből fakadóan a biztonsági aspektusok figyelembe vétele is elengedhetetlen.

Jogi problémák: A globalizáció következtében Magyarországon is jelentős gazdasági szerepvállalás figyelhető meg a multinacionális vállalatok részéről. A nemzetközi viszonyokat figyelembe véve (a gazdasági tevékenység folyamatos monitorozása miatt) elrettentő hatása mellett jogilag is megkérdőjelezhető egy ilyen informatikai rendszer bevezetése. Akár az európai, akár a világ más nagyvállalataira ilyen kötelezettség kirovása a nemzetközi kapcsolatok romlásához és az országgal szembeni bizalmatlansághoz vezethet.

Társadalmi problémák: Mindamellet, hogy a gazdaság egészére negatív hatást gyakorolhat egy ilyen rendszer bevezetése, a nagyvállalatok Magyarországra településének csökkenésével és esetleges kivonulásával a társadalmi megítélése is hasonlóképpen alakulhat, ha jelentős mennyiségű munkahely elvesztését eredményezné. A különleges jogrend speciális körülmények között kerül kihirdetésre, ahol bizonyos mértékű áldozathozatal szükséges annak érdekében, hogy az ország továbbra is szuverén és működőképes maradjon. Ezzel szemben jelen monitorozási rendszert a prevenció jegyében már békeidőben is üzemeltetni kell ahhoz, hogy a megfelelő információk birtokában a felkészülés megvalósulhasson, de ezt a társadalom nehezen tudná befogadni, illetve már a bevezetés híre is pánik hangulatot teremthet (akár ok nélkül is), ha a lakosság és a társadalom számára ismert a monitoring rendszer feladata és rendeltetése.

Gazdasági problémák: A rendszer bevezetése jelentős anyagi terheket róna az Államra és a gazdasági szereplőkre egyaránt. Jelentős mértékű erőforrásokat emésztene fel a rendszer üzembe állítása, annak folyamatos kontrollja és természetesen a beérkezett adatok feldolgozása. Emellett a védelem egy olyan kollektív jószág⁶, amelyre békeidőben a közösség igénye minimális, míg különleges jogrend idején viszont nem mérhető a nagysága [14]. Ha ezt az elméletet párosítjuk a Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájában [15] foglaltakkal, miszerint a különleges jogrend vezetői megítélésében az akár külső, akár belső fegyveres fenyegetettség valószínűsége meglehetősen alacsony, akkor kijelenthetjük, hogy sem a vezetők, sem a társadalom, sem a gazdasági szereplők megítélése alapján a fent említett rendszer bevezetése indokolatlan, szükségtelen és felesleges terheket jelentene jelen biztonságpolitikai helyzetben.

Feltétlenül át kell tekintenünk a fejezetben kifejtett két alternatív monitoring rendszer előnyeit és hátrányait.

A különleges jogrend által megkövetelt speciális információigényt, ami szükséges a matematikai modell megfelelő működéséhez, a jelenlegi adatszolgáltatási rendet figyelembe véve nem megfelelő. Az időszaki (éves, negyedéves, vagy akár havi) rendszerességgel nyújtott adatok egy váratlan esemény bekövetkeztében torz adattömeget eredményezne, ami megakadályozza a gazdaság állam által irányított megfelelő védelmi reakcióját. Mindemellett a real-time monitoring rendszere olyan összetett problémákat generálna, hogy jelen gazdasági és társadalmi rendszerben annak elfogadtatása nem valós elképzelés. Ezzel szemben adott fenyegetettségi helyzetben (amikor az igény a védelemre hatványozottan megnő) valószínűleg könnyebben megvalósíthatóvá válna. A kérdés természetesen az, hogy a prevenciót elég-e akkor elkezdni, mikor már kimutathatóan szükség van a védelemre és a védelmi felkészülésre.

A megoldás a NAV által bevezetett pénztárgépek felől közelíthető meg. Egy olyan rendszer kialakítása, amely nem terheli jobban anyagilag a gazdálkodó szervezeteket, emellett folyamatos információáramlást eredményez. Annak ötlete se elvetendő, hogy a statisztikai kötelezettségek akképpen kerülnének módosításra, hogy egy esetleges felkészüléshez szükséges adatok a megfelelő időszakonként kerüljenek beszolgáltatásra, a már bevezetésre került elektronikus rendszerben. Azért kell nagy hangsúlyt fektetnünk az informatikai rendszerre, akár real-time, akár időszaki adatszolgáltatásról beszélünk, mert az optimalizálási folyamathoz szükséges matematikai modellek olyan összetettek, hogy azok csak számítógépes programokkal számíthatóak ki és a papír alapú adatok, információk digitalizálása külön időt és energiát emésztene fel.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban kifejtésre kerültek mindazok az okok, amiért a különleges jogrend időszakára való felkészülés gazdasági szempontból is elengedhetetlen. Egy olyan speciális, bonyolult és összetett rendszerről beszélhetünk ebben az időszakban, amelynek hatékony működéséhez egy olyan optimalizálás szükséges, ami matematikai módszerek nélkül kivitelezhetetlen. Levezetésre került a gazdaság felépítésének jelenkori szerkezete, amit összevetettünk a tervgazdaság és a különleges jogrend időszakában feltételezhető szerkezeti struktúrájával. Megállapításra került, hogy a technológiai fejlődéssel ellentétesen a szerkezeti átalakulás a rendszerváltás után nem segítette elő a békeidőszaki felkészülést, mert a piactudomány és a globalizáció szabad mozgástere jelentősen csökkenti az Állam befolyását és elfoglalt helyét a gazdaság egészében, ami különleges jogrend idején szükségessé válik. A hidegháborús korszak előnyére írható ilyen szempontból, hogy a tervgazdaságban az állami

⁶„olyan termék, melynek fogyasztásából senki nem zárható ki és előállításához a közösség minden tagjának arányosan hozzá kell járulnia”[14]

szerepvállalás már békeidőszakban is nagymértékű volt mindamelllett, hogy a gazdaságmozgósítást elősegítette a termelőegységek kettős rendeltetése is.

A hálózatelemzés és a döntésmélet egy olyan matematikai alapot szolgáltat, amellyel lehetőség adódik a gazdaság speciális (különleges jogrendnek megfelelő) igényeit kielégítő optimalizálásra. Ehhez viszont olyan monitoring rendszer kialakítása válna szükségessé, aminek kivitelezésében társadalmi, jogi és gazdasági érdekek is ütköznének.

Mind az időszaki adatszolgáltatási kötelezettségnek, mind a real-time monitoringnak megvannak az előnyei és a hátrányai. Utóbbinál ki kell emelnünk azt, hogy egy ilyen rendszer biztosítaná Magyarország számára a hatékony és folyamatos készülségi szintet, de ezzel szembeállítva mérlegelnünk kell a gazdasági és társadalmi vonzatokat is. Arra a kérdésre, hogy melyik a megfelelőbb rendszer egy másik kérdéssel lehetne válaszolni igazán: Mire van szüksége az országnak és a lakosságnak? Ha egy stabil védelemgazdaságra, akkor a real-time monitoring kerül majd a fókuszba, addig viszont, míg nincs reális fenyegetettség, addig a jelenlegi statisztikai rendszer is megfelelő marad mind az ország vezetése, mind a társadalom számára.

Felhasznált irodalom

- [1] Barabási A.-L.: Behálózva - A hálózatok új tudománya, Helikon kiadó Kft., Budapest 2003, ford.: Vicsek Mária
- [2] Lakatos L.: A különleges jogrend és a honvédelem szabályozása, MTA LAW WORKING PAPERS 2014:(49) pp. 1-10. (2014)
- [3] Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25., 48., 51-53. cikk.
- [4] Kiss D.: A védelemgazdaság mechanizmusában szereplő vállalatok hálózatának strukturális alapjai, In: Bányász Péter, Kiss Dávid, Orbók Ákos (szerk.) Hadszintér előkészítés, létfontosságú rendszerelemek védelme, honvédelmi érdekek érvényesítése: Poszterkiadvány, Magyar Hadtudományi Társaság, 2015
<http://mhtt.eu/files/2015/POSZTERKIADVANY.pdf> ((letöltés dátuma: 2015.05.27))
- [5] Medveczky M.: A különleges jogrend egyes kérdései a gazdaságmozgósítás hazai történetéből,
- [6] Szegedi Z., Prezenszki J. (2003) Logisztika-menedzsment, Kossuth Kiadó, 2003 Budapest p. 358
- [7] Kiss D.: Az ellátási lánc szállítási szegmensének vizsgálata mikro és makroszinten illetve annak kritikusságának elemzése a hálózatelemzés módszerével különleges jogrend idején, In: Horváth Attila, Bányász Péter, Orbók Ákos (szerk.) Fejezetek a létfontosságú közlekedési rendszerelemek védelmének aktuális kérdéseiről, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. pp. 101-120.
- [8] Pogány Á.: Jegyrendszer, In: Szíjj Jolán, Ravasz István (szerk.) Magyarország az első világháborúban : Lexikon A-Zs., Budapest: Petit Real Kiadó, 2000. p. 315.
- [9] Gyarmati J.: Többszemponos döntésmélet alkalmazása a haditechnikai eszközök összehasonlításában, PhD értekezés, 2003
- [10] 1993. évi XLVI. törvény: a statisztikáról, 1. §

- [11] Statisztikai tükör, A regisztrált gazdasági szervezetek száma (éves jelentés)
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz21212.pdf> -2012
(letöltés dátuma: 2015.05.29)
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz21312.pdf> -2013
(letöltés dátuma: 2015.05.29)
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz21412.pdf> -2014
(letöltés dátuma: 2015.05.29)
- [12] 288/2009. (XII. 15.) Korm. rendelet: az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program adatgyűjtéseiről és adatátvételeiről
- [13] Az EKÁER rövid bemutatása, 2015 <https://ekaer.nav.gov.hu/>
(letöltés dátuma 2015.12.10)
- [14] Király L., Medveczky M. (2009) Védelemgazdasági ismeretek, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Egyetemi kiadvány, 2009 Budapest, pp.12-13
- [15] Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiája, 2012
http://www.kormany.hu/download/a/40/00000/nemzeti_katonai_strategia.pdf
(letöltés dátuma: 2015.05.30)